

# HISTORIA ECCLESIAE

Tonhaizer Tibor\*

Pécel

## „Napcsászárak” valláspolitikája az ősi Rómában

### 1. Vallási tolerancia a köztársaság idején

Az ókori Rómában már a köztársaság idején voltak hagyományai a napkultusznak, bár ezek az ősrégi hagyományok akkor még távolról sem tűntek meghatározóknak. A köztársaság korát a vallási pluralizmus jellemezte, amelynek mibenlétére kiválóan világít rá Karen Armstrong:

„Annyi misztérium kultuszához csatlakozhattál, ahányhoz akartál, feltéve, ha ezek nem kísérelték meg veszélyeztetni az ősi isteneket.”<sup>1</sup>

Paul Keresztes hasonló szellemben vetette papírra ide illő gondolatait, utalva arra, hogy Róma tiszteletben tartotta hagyományos alapelvét, miszerint minden nemzetnek joga és kötelessége az ősei által megalapított vallást követni, ugyanakkor egy másik elvet is alkalmazott, nevezetesen azt, hogy Rómának joga van uralni a világot, és alárendelni saját intézményeinek az alávetett nemzetek vallásait. A birodalom ilyen módon „adaptálta mindegyik nemzeti vallás isteneit”.<sup>2</sup>

Henry Chadwick arra mutat rá, hogy Rómának egyáltalán nem állt szándékában megválni a régi istenektől már csak azért sem, mert légióik az ő „jóindulatuk révén hódíthatták meg a világot”.<sup>3</sup> Meghatározó mértékben érvényesült a vallási tolerancia, amelynek égisze alatt a pogány kultuszok nem zárták ki egymást, és

„[...] csupán a pénz lehetett akadály azok számára, akik egyszerre több kultusz beavatottjai akartak lenni.”<sup>4</sup>

---

\* Tonhaizer Tibor (Debrecen, 1972) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem–filozófia (MA), a budapesti Sola Scriptura Teológiai Főiskola teológia (BA) és az Evangélikus Hittudományi Egyetem teológia (MA) szakán végezte felsőfokú tanulmányait. Doktori címet 2002-ben szerzett egyháztörténelemből a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd 2016-ban ugyanitt habilitált. Korábban a Sola Scriptura Teológiai Főiskola főállású oktatója volt, s e közben a Debreceni Egyetem óraadó tanáraként is tevékenykedett. Jelenleg a Pécelen működő Adventista Teológiai Főiskola rektorhelyettese, valamint tanszékvezető egyetemi tanára. Fő kutatási területei az egyháztörténelem és az eszmetörténet.

<sup>1</sup> Armstrong, Karen: *A History of God. From Abraham to the Present. The 4000-year quest for God.* Heinemann, London 1993, 128.

<sup>2</sup> Keresztes, Paul: *Imperial Rome and the Christians.* University Press of America, Lanham, New York 1989, 90.

<sup>3</sup> Chadwick, Henry: *A korai egyház.* Osiris, Budapest 1999, 21.

<sup>4</sup> Uo.

Szem előtt tartva azt a vezérelvet, miszerint a különböző istenségek ugyanazon istenség eltérő néven megjelenő formái, vagy egy legfőbb istenség helyi „megbízottjai”, a kultuszokat lényegében laza egységnek lehetett tekinteni. A római valláspolitiká gyakorlatilag mindegyik kultusz iránt türelmes volt, kivéve azzal, amelyik lázadást szított, vagy gyengíteni próbálta a régi hagyományokat maga mögött tudó ékes római erkölcsöt.<sup>5</sup>

A Nap tisztelete a görögöknél sem volt számottevő, és az izzó égitest kezdetben a rómaiak körében is csupán egyike volt a régi istenségeknek. Az 1. század folyamán az olimposzi tizenkettek bűvös és legendás uralmát a császárkultusz váltotta fel, amely sokáig be is töltötte a neki szánt küldetést. Az első császárok az alexandroszi eszmét látták megvalósulni saját istenítésükön keresztül, ugyanakkor a tendencia „latinositott változata” tulajdonképpen már fel-lehető volt Iulius Caesar egyeduralmi törekvéseiben is.

## 2. Régi-új kultuszjelenségek színre lépése

A császárok szobra előtt mindenkinek áldozatot kellett bemutatnia, és igen kedveltek voltak az ünnepi körmenetek is, amelyekre nézve előre megállapították a részt vevő városok sorrendjét. A császárkultusz azáltal nyert kiemelt jogi jelentőséget, hogy a hivatali, a katonai és a törvénykezési esküt mindenütt és mindenkinek az élő császárra kellett letennie. Az eskü letételének megtagadása felségsértésnek számított, és halálbüntetéssel járt. A császárkultusz azonban sokkal több volt az egyszerű vallásos kultusznál, ugyanis ebben az esetben egy gondosan kitervelt politikai-vallási rendszerről beszélhetünk. Az uralkodói kultusz, a császár istenítése némileg különbözött más istenek imádásától. Az uralkodótól nem vártak olyan természetfeletti segítséget, mint az istenektől. A birodalmi kultusz valódi jelentősége abban állt, hogy a politikai tekintélyt vallási legitimációval ruházta fel, politikai vonatkozása pedig az volt, hogy összetartó eszközként, abroncsként fogta össze a birodalom különböző népeit és meghódított országait. A kultusz vallásos színezetét tehát nem is annyira a császártisztelet módja vagy annak eszközei biztosították, hanem az, hogy az emberek komolyan hitték, hogy a császár személye valóban megfelel annak, aminek a hivatalos kultusz állította. Emellett az egyszerű köznép számára idővel egyszerűbb volt a császárokat mint látható és erős „isteneket” tisztelni, mint az évszázadok során egyre jobban hitelüket veszített, bizonytalan, kiismerhetetlen és csupa emberi tulajdonsággal felruházott olimposzi isteneket. Tehát Róma ókori történelmét tanulmányozva a vallástörténetben is minőségi változásokat figyelhetünk meg, ugyanis a császárkor elejétől kezdődően a politeizmust egyre inkább a monoteizmus bevezetése irányába ható törekvések váltják fel, noha ebben a fázisban a hivatalos császárkultusztól függetlenül, önálló naptiszteletnek még vajmi kevés szerepe volt. Hahn István ezzel a tendenciával kapcsolatban utal arra, hogy a politeizmus mögött lassan, de biztosan alakultak ki a monoteizmus ka-

<sup>5</sup> Chadwick, Henry: *i. m.* 22.

rakterjegyei, amelyben a filozófiai aspektusoknak is egyre jelentősebb szerep jutott.<sup>6</sup> Ramsay MacMullen hasonló szellemben fejt ki véleményét a jelzett tendenciával kapcsolatban:

„A különböző isteneket egymás tulajdonságaival ruházták fel, míg végül az istenek eggyé váltak. Az ősi politeizmust megtartották, azonban a különböző isteneket a legfőbb istenség alárendelt erőinek tekintették.”<sup>7</sup>

Chadwick gondolatilag már továbbmegy a fenti elemzéseknél, mi több, döntő megjegyzést tesz kutatott témánkkal kapcsolatban:

„A II. század során a pogányok úgy tekintettek a helyi istenekre, mint akik a tartományi kormányzókhoz hasonlóak, akik a világot egy olyan felsőbb hatalom helyett igazgatják, amely túl távoli ahhoz, hogy a kormányzás részletkérdéseivel bajlódják; a műveltek között pedig valamiféle monoteizmus alakult ki. A III. században ez a monoteizmusra való törekvés a napkultusszal kapcsolódott össze.”<sup>8</sup>

### 3. Vallások a szinkretizmus kohójában

A fentebb ismertetett gondolatok szellemében fogalmazott Ferguson is, aki a következőképpen magyarázza a politeizmus, a császárkultusz és a napisten imádásának felettébb érdekes viszonyrendszerét:

„A császárság monarchikus kormányzásának analógiája támogatta azt a gondolatot, hogy csak egy úr létezhet földön és égen. Az új kozmológia és a világegyetem szabályos, tervszerű elrendezésének értelmezését csak egy legfelsőbb intelligencia létezésével lehet magyarázni [...]. Az asztrális teológia az univerzum új elméletével bővítette az eddigi koncepciót, és a Nappal azonosította a legfőbb istent.”<sup>9</sup>

A császár személye ebben a korszakban egyelőre ugyan még erősebb a Napnál, de a két kultusz – minden valószínűség szerint szándékos – elegyítése már az első és főként a második századtól fogva mind határozottabb karaktert öltött. Ezen a ponton pedig érdemes figyelembe vennünk Samuele Bacchiocchi kutatásait is, aki az uralkodók oldaláról közelíti meg a kérdést, és rámutat arra, hogy alig volt olyan római császár, aki a saját glóriájának megalkotásához ne használta volna valamilyen értelemben és mértékben a Nap kultuszát. A Hadrianus császár idején tovább erősödő antijudaista tendenciák pedig még nyomatékosabban rá-

<sup>6</sup> Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István: *Az ókori Róma*. Szerk. Harmatta János. Tankönyvkiadó, Budapest 1992, 349.

<sup>7</sup> MacMullen, Ramsay: *Christianizing the Roman Empire A.D. 100–400*. Yale University Press, 1984, 13.

<sup>8</sup> Chadwick, Henry: *i. m.* 67.

<sup>9</sup> Ferguson, Everett: *Background of Early Christianity*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1993, 263.

játszottak erre.<sup>10</sup> Hahn ugyanerről a jelenségről ír Caligula és Néro császár valláspolitikáját elemezve.<sup>11</sup>

A 3. század viharos történelmi viszonyai azonban ismét változásokat eredményeztek nemcsak a gazdasági, társadalmi és politikai életben, hanem a vallás tekintetében is. Ezen persze nincs okunk csodálkozni, hiszen a korban e komponensek lényegileg elválaszthatatlanok voltak egymástól. A Római Birodalomnak ekkor már számos új belső és külső kihívással kellett számolnia, amelyek egyre komolyabban fenyegették magának a rendszernek a létét. A 3. századtól kezdve mind kaotikusabb állapotok kezdtek kibontakozni, a birodalom hanyatlása feltartóztathatatlannak tűnt, de megoldásokat nyilván keresni és találni kellett a feszültség oldására. Ebben a folyamatban pedig – jobb híján – hallatlanul nagy szerep jutott egy új, egységes ideológia megteremtésének. Kétségtelen, hogy a fordulópontot Commodus császár meggyilkolása<sup>12</sup> jelentette, ami egyben véget is vetett az Antoniusok kora viszonylagos békés fejlődésének és jólétének. Az ezt követő évszázad eseményeire már kettős válság nyomja rá bélyegét, ugyanis Róma területén kívül, a germán törzsek világában, sőt még a Perzsiában végbement változások is igen kedvezőtlenül befolyásolták a birodalom katonai helyzetét. A katonai nehézségek miatt megnövekedett anyagi szükségletek csak elmélyítették a gazdasági gondokat, és általános társadalmi és politikai válságot idéztek elő. Ezekben a roppant megrázkódtatásokban gyökeresen átalakult a római társadalom szerkezete, de lényegesen megváltozott a politikai felépítése is, és kiutat továbbra is csak a minél teljesebb egység irányába mutató és ható monoteizmus jelenthetett, de kérdéssé vált, hogy a gyakorlatban ez milyen istenség vagy „művi úton szinkretizált” istenségek égisze alatt valósuljon meg. Fontos szempontként merült fel, hogy a közjogi rendszert erős alapokkal bíró szakrális megerősítés bátyázza körül.<sup>13</sup>

Az újonnan felmerülő és a birodalom egységét most már valóban alapjaiban megrengető válsághelyzet megoldása érdekében nyilván a legerősebb istenség kiválasztása és felmagasztalása nyújthatta az egységes ideológiai koncepciót – írja Marta Sordi.<sup>14</sup>

A köztudatban élő monoteista eszmék közül – mintegy birodalomformáló tényező gyanánt – a szoláris szinkretizmus koncepciója tett különleges jelentőségre. Korábban ez a különböző átalakulások során folyamatosan formálódó ideológia a Napnak tulajdonított jelentőségnél fogva volt alkalmas egy minden vallás számára közös alapeszmét megtestesítő kultusz szerepének betöltésére. Eredetében az eddigiek mellett nem elhanyagolható szerepet játszott

<sup>10</sup> Bacchiocchi, Samuele: *From Sabbath to Sunday*. The Pontifical Gregorian University Press, Rome 1977, 178.

<sup>11</sup> Hahn István: *Hitvilág és történelem*. Kossuth, Budapest 1992, 258.

<sup>12</sup> Lucius Aelius Aurelius Commodus (161–192).

<sup>13</sup> Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest 2003. 64.

<sup>14</sup> Sordi, Marta: *The Christianity and the Roman Empire*. University of Oklahoma Press 1994, 122.

a legfőbb istenséggé átlényegült Mithrász kultusza, s kedvező volt, hogy a Római Birodalom panteonját a mennyel azonosították, amely szinte felkínálta annak lehetőségét, hogy a legfőbb istenség, vagyis a summus deus szimbólumát a mennybolton uralkodó Napban találják meg. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy a pusztán vallási jellegű, elsősorban keletről származó befolyás mellett a kor filozófiai gondolkodásában lejátszódó fejlemények is ebbe az irányba mutatnak.

#### 4. Filozófiai eszmék a valláspolitikai szolgálatában

Nem véletlenül írja Nyíri Tamás, hogy a neoplatonizmus nem csupán „az eredeti platonai gondolkodás, hanem bizonyos platonai, arisztotelianus, sztoikus és újpüthagoreus tanok vallásos összeötvöződése”<sup>15</sup> is volt, a hangsúly pedig az ötvöződés ténszerűségére kerül.

A Plótinosz által képviselt neoplatonizmus a dolgok fölött álló transzcendens egységet kereste, és az Egyet, a Napot tette meg minden valóság első alapelvének. Ezt a filozófiát később Porphüriosz és Jamblikhosz rendszerezte, majd a populáris vallás szolgálatába állították. Erre látszólag szükség is volt, ugyanis ebben az időszakban a műveltebb és vagyonosabb néprétegek, valamint a szenátorok már mindinkább az újplatonista filozófiát tették magukévá.<sup>16</sup> A filozófia, a populáris vallásosság és az asztrológia fúziójának eredményeként kialakuló új szoláris teológia kétségkívül a késői antikvitás egyik fő jellegzetessége lett. Így a kor intellektuális fejlődése csúcsának számító eszmerendszer állt hamarosan a fennmaradásért küzdő birodalom egységének szolgálatába.

A neoplatonizmus egyébként komoly hatást gyakorolt a 3. századi kereszténységre, sőt az eszmei kapcsolatot az egyházatyák már maguk keresték, mintegy alátámasztandó a monoteizmus egyedül igaz voltát. Ennek hátterén talán azt is könnyebb megértenünk, hogy a pogány birodalmi ideológiára és a keresztény teológiára (filozófiára) egyaránt hatást gyakoroló neoplatonizmus miért játszhatott később oly jelentős szerepet a különféle vallási eszmék egymásra találásában. Lafont ezt írja:

„A kereszténység lassan magára maradt a platonista eszmék uralta világban. Ezért valahányszor keresztény gondolkodók próbáltak magyarázatot nyerni saját vallásos élményeikhez, természetesen fordultak Plótinosz és pogány tanítványai újplatonista rendszeréhez. Nem szabad meglepednünk ugyanis arról, hogy míg a zsidósággal korábban folytatott vita viszonylag rövid életű volt, addig a görög bölcseséggel való együttélés sokáig elhúzódott.”<sup>17</sup>

Ferguson mintegy kiegészítve az előzőeket, rávilágít arra, hogy a monoteista tendenciák filozófiai gyökerei még a platonizmus kibontakozásánál is korábbi-

<sup>15</sup> Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Budapest 1995, 112.

<sup>16</sup> Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Osiris, Budapest 2002, 173.

<sup>17</sup> Lafont, Ghislain: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Atlantisz, Budapest 1998, 32.

ak, sőt bizonyos elemeit már fel lehet fedezni a preszokratikusoknál. Kétségtelen, hogy a végső formát a neoplatonikusok szolgáltatták az utókornak, hiszen a monoteizmus felé mutató tendenciák egészen Xenophanész és Antiszthenész munkásságáig nyúlnak vissza.

Természetesen több olyan bölcseleti irányzat is működött az ókorban, amelyek szerint lennie kell egy legmagasabb rendű princípiumnak, ezt mégis egészen különböző módon értelmezték a platonizmusban, az arisztotelianizmusban és a sztoicizmusban.<sup>18</sup> Meg kell jegyeznünk viszont, hogy ez utóbbi szintén komoly szerepet játszott a birodalmi egységmodell életre hívásában, mint ahogy arra Bayer József is utal:

„A rómaiaknál a sztoikus filozófia a maga univerzalizmusával egyre inkább a birodalmi gondolat ideológiai fűgefalevele lett, célja az volt, hogy a római imperializmusnak egy magasabb küldetést adjon.”<sup>19</sup>

## 5. Napcsászárok tündöklése és bukása

Érdekes, hogy amiként a császárkultusz már nem állhatott meg önállóan a napkultusz bevonása nélkül, ez fordítva is igaz: önálló napkultuszról sem lehetett szó a császár isteni tisztelete nélkül.

Az új típusú napkultusz annak ellenére, hogy Caracalla<sup>20</sup> hatalmas reformokat vitt végbe a birodalom kormányzása terén, már néhány esztendővel korábban megjelent Rómában. Távolról sem tekinthetjük véletlennek, hogy az erőskező Severusok éppen akkor juttatták a Napot az új politika szerint őt mindig is „megillető” hatalomhoz, amikor arra a válság leküzdése érdekében a legnagyobb szükség volt. Septimius Severus császár<sup>21</sup> felesége – szír származású lévén<sup>22</sup> – különösen sokat fáradozott azért, hogy a keleti napkultuszt oly mértékben honosítsa meg Rómában, és annak tiszteletét oly széles tömegek számára tegye elfogadhatóvá, amelyről korábban szó sem lehetett. A napkultusznak természetesen továbbra is közös nevezőre kellett kerülnie a császár imádatával, ugyanis nyilvánvalóan szükség volt egy látható istenségre, noha kétségtelen, hogy ez utóbbi idővel egyre inkább veszített tekintélyéből.<sup>23</sup> Joseph Canning ezzel kapcsolatban fejti ki, hogy a hellenisztikus elmélet szerint az uralkodó minden vitán felül álló módon isten képmása és földi helytartója, a birodalom pedig, amely felett uralkodott, a mennyei királyság mása (*mimésziész*) volt. Ezen a

<sup>18</sup> Ferguson, Everett: *i. m.* 262–263.

<sup>19</sup> Bayer József: *i. m.* 67.

<sup>20</sup> Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus (188–217); a Caracalla általánosan elterjedt ragadványne.

<sup>21</sup> Imperator Caesar Lucius Septimius Severus Pertinax Augustus (146–211).

<sup>22</sup> Julia Domna (170–217), akinek apja Emesa (Hemesa) város védő istenének, Heliogabalus napistennek volt papja.

<sup>23</sup> Hill, D. J.: *History of Diplomacy in the International Development of Europe*. Longmans, New York 1995, 3–14.

koncepción viszont a filozófia majd még jelentős mértékben tudott újabb finomításokat eszközölni, ugyanis a neoplatonikus eszmék hatására a királyságot mindinkább olyan mikrokozmoszként fogták fel, amely a világmindenség makrokozmoszának rendjét tükrözi. Később egyre jelentősebb mértékben tekintettek úgy az uralkodóra, mint aki isteni lény (*deus et dominus*). A császár az istenség emberi helytartója volt a Földön, s egy olyan birodalom felett uralkodott, amely a mennyei királyság tükröződése. Ezt a kozmikus rendet ezernyi szállal szőtte át a monoteizmus, és folyton ezt sugallta:

„[...] miként egy Isten van a világmindenségben, ugyanúgy egy császár van ezen a világon.”<sup>24</sup>

Heliogabalus<sup>25</sup> császár, akinek apja szír származású volt, és neve is a napisten görög és sémi megnevezéséből tevődik össze, oly mértékben vette át a Nap tiszteletének és istenítésének keleti elemeit, illetve szokásrendszerét, amely a latinok szemében már látványosan visszataszító volt. Bukását, sőt korai halálát kétségkívül éppen ennek a „szoláris erőszakpolitikának” köszönhetette; az pedig, hogy hajlama volt a vallási rajongásra és kicsapongásra, már igen korán kiderült felőle. Az uralkodó legmarkánsabb célkitűzése kezdettől fogva arra irányult, hogy a hemesai Héliosz isten kultuszát, amelynek egyébként értelemszerűen pontifex maximusa is volt, ne csupán csak meghonosítsa Rómában, hanem minél rövidebb időn belül államvallási rangra emelje. Mielőtt azonban ezt megtehetné volna, a saját rokonai gondoskodtak arról, hogy a visszataszító módszerei miatt egy idő után már rendkívül népszerűtlen „gyermekcsászár” helyére új utódot keressenek.

## 6. A győzedelmes napisten

A jelzett folyamat azonban ezen a szinten nem állt meg, a hatalom az elkövetkezendő évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a napisten tiszteletének fokozására és a kultusz mind általánosabb, szélesebb körű megismertetésére, illetve követésére. Évtizedekkel később újabb lépést jelentett Aurelianus császár (270–275) uralkodása, aki a napkultuszt államvallási státusra emelte.<sup>26</sup> Rendelete nem jelentette automatikusan a többi vallási kultusz visszaszorítását, inkább csak egy újabb művi szinkretizációt, hiszen arra, immár a kereszténység hegemoniájának égisze alatt, csak később került sor.

A Sol Invictus kultusza persze tagadhatatlanul a posztalexandrianusi kor korlátlan vallási szinkretizmusának terméke volt. Ennek az új vallási attitűdnek az az előnye, hogy könnyen tudta asszimilálni nem csupán a nagyobb Baál-

<sup>24</sup> Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története. 300–1450*. Osiris, Budapest 2002, 19.

<sup>25</sup> Illetve Elagabalus, Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus, született Varius Avitus Bassianus (203/204–222).

<sup>26</sup> Ld. erről Berrens, S.: *Sonnenkult und Kaisertum von den Severern bis zu Constantin I.* Steiner, Stuttgart 2004.

kultuszokat, amelyekkel kapcsolatban állt, hanem „a mithraizmus ezerarcú változatos erejét is”.<sup>27</sup> Aurelianus pedig rendelkezett azzal a bölcsességgel, hogy a kultuszt oly módon alapítsa meg, hogy az egybecsengjen az ősi római formákkal.<sup>28</sup> E koncepció tényszerűsége mellett érvel Ferguson is, aki szerint a Sol Invictus imádatának bevezetése egy több lépcsőből álló, tudatosan megtervezett fúzió végterméke volt.<sup>29</sup>

Hahn István kutatásai annyiban árnyalják az előzőeket, hogy szerinte Aurelianus valláspolitikájában a hagyományos Héliosz–Sol-tiszteletnek némi-képpen nagyobb szerep jutott, mint a keleti eredetű napkultuszoknak, noha ezek súlya sem volt elhanyagolható a részben felülről vezérelt, művi szinkretizálás folyamatában. Aurelianus ugyanis a birodalom egységének biztosítása érdekében szintén a napkultuszt akarta államvallássá tenni, csakhogy elődeivel ellentétben neki sikerült is végrehajtania ezt a reformtervet. A császár azzal a lépésével, hogy a Palmyra elleni háború idején egy nem sokkal korábban történt látomásra hivatkozva a hemesai Héliosz kultuszát honosította meg Rómában, tulajdonképpen Heliogabalus császár kísérletét újította fel, kizárva annak orientalizáló és a római közvéleményben visszatetszést keltő külsőséges elemeit. Ebbe az istenségbe olvadt bele a görög Apolló, az egyiptomi Serapis és a perzsa Mithrász alakja is. 274. december 25-én, a napisten születésnapján avatta fel a latin Sol, illetve görög Héliosz új templomát. Az új kultusz főpapja természetesen maga a császár lett, aki deus Aurelianusként uralkodott minden római polgár felett. Az már egy másik kérdés, hogy végső soron ez az egységesítő és stabilizáló politika végül az ő vesztét is okozta, hiszen 275-ben magánbosszú áldozataként, orvgyilkosság révén vesztette el életét.

Mircea Eliade szintén arra utal, hogy Aurelianus kellőképpen bölcs uralkodó volt ahhoz, hogy a római lakosság körében oly népszerűtlen keleti elemeket kiiktassa a század elején még viszonylag kevés sikerrel meghonosított napkultusból, amely ezáltal nagyságrendekkel lett népszerűbb Rómában.

„Aurelianus helyesen látta meg, milyen fontos a birodalom egységének biztosításához egy monoteista típusú szoláris teológia. Ismét bevezette Emesza istenét Rómában, de struktúráját és kultuszát gyökeresen átalakították. A szíriai elemeket gondosan eltávolították, az isten szolgálatát pedig a római szenátorokra bízta. A Deus Sol Invictus születésnapját december 25-ére, minden keleti napisten „születése napjára” rögzítették.”<sup>30</sup>

Peters, Ferguson, Hahn és Eliade kutatásaiból tehát egyértelműen kirajzolódik előttünk, hogy a 3. század végére hogyan is összegződött a szoláris teológia, a pogány filozófia és néhány asztrológiai elem, amelyek e felerősödött formá-

<sup>27</sup> Halbsberghe, Gaston H.: *The Cult of Sol Invictus*. Brill, Leiden 1972, 42.

<sup>28</sup> Peters, F. E.: *The Harvest of Hellenism. A History of the Near East from Alexander the Great to the Triumph of Christianity*. Hopkins, New York 1970, 583.

<sup>29</sup> Ferguson, Everett: *i. m.* 263.

<sup>30</sup> Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. II. kötet. Osiris, Budapest 1995, 324.



jukban mintegy kitermelték magukból a napimádat gyökeresen új típusú kultuszát. A jelzett tendencia Aurelianus politikájában már csaknem elérte végleges karakterét, annak teljes körű kibontakozására viszont a dominatus korának beköszöntéig még értelemszerűen várni kellett.

### Felhasznált irodalom

- Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Osiris, Budapest 2002, 173.
- Armstrong, Karen: *A History of God. From Abraham to the Present. The 4000-year quest for God*. Heinemann, London 1993.
- Bacchiocchi, Samuele: *From Sabbath to Sunday*. The Pontifical Gregorian University Press, Rome 1977.
- Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest 2003.
- Berrens, S.: *Sonnenkult und Kaisertum von den Severern bis zu Constantin I*. Steiner, Stuttgart 2004.
- Chadwick, Henry: *A korai egyház*. Osiris, Budapest 1999.
- Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története. 300–1450*. Osiris, Budapest 2002.
- Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. II. kötet. Osiris, Budapest 1995.
- Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István: *Az ókori Róma*. Szerk. Harmatta János. Tankönyvkiadó, Budapest 1992.
- Ferguson, Everett: *Background of Early Christianity*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1993.
- Hahn István: *Hitvilág és történelem*. Kossuth, Budapest 1992.
- Halbsberghe, Gaston H.: *The Cult of Sol Invictus*. Brill, Leiden 1972.
- Hill, D. J.: *History of Diplomacy in the International Development of Europe*. Longmans, New York 1995.
- Keresztes, Paul: *Imperial Rome and the Christians*. University Press of America, Lanham, New York 1989.
- Lafont, Ghislain: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Atlantisz, Budapest 1998, 32.
- MacMullen, Ramsay: *Christianizing the Roman Empire A.D. 100–400*. Yale University Press, 1984.
- Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Budapest 1995, 112.
- Peters, F. E.: *The Harvest of Hellenism. A History of the Near East from Alexander the Great to the Triumph of Christianity*. Hopkins, New York 1970.
- Sordi, Marta: *The Christianity and the Roman Empire*. University of Oklahoma Press 1994.

\* \* \*

Even though the ancient solar cult goes back to the early days of the Roman Republic, it had to wait for a long time to gain far-reaching acceptance. Emperors were fond of increasing the influence of Deus Sol in society on both political and religious grounds. Initially, they took great care to ensure that their personal prestige remained more important than that particular influence. However, during the late Principate-period, with the continuous growth of syncretistic and monotheistic tendencies, the cult of the Sol Invictus increased the people's reverence towards the 'creators' of the cult. The purpose of this study is to examine this process in the light of religious policy and philosophical research.

*Keywords:* mystery, solar monotheism, syncretism, imperial cult, Neo-Platonism, Stoicism.